

Liviu ANDREESCU

Educația religioasă în câteva țări europene¹

Introducerea educației religioase în școlile publice din România în anii '90 a fost printre altele justificată ca o mutare cu aer european, sau cel puțin una deloc incompatibilă cu practicile din alte state ale comunității în care, la momentul în cauză, țara căuta să se integreze. Justificarea „prin apel la Europa” a constituit, de altfel, o strategie retorică comună printre autorii de inițiative și reforme în România post-decembristă, indiferent de cât de parohiale și provinciale vor fi fost motivele ori intențiile care au stat în spatele inițiativelor și reformelor respective. Altfel spus, faptul că anumite aranjamente păreau să urmeze dacă nu niște veritabile standarde europene, atunci măcar practicile – indiferent cât de contestate – din anumite state europene, a fost utilizat de susținătorii unor inițiative ca un alibi, o garanție a bunei-credințe, bunelor intenții și dreptei judecăți în materie de politici publice. De curând, spre exemplu, și tot în domeniul vieții religioase, autoritățile publice din România au justificat anumite prevederi dubioase din nou adoptata lege a cultelor arătând înspre formule similare adoptate în democrații europene precum Austria, Cehia sau Slovacia, dar mai puțin spre meritele lor intrinseci (*România liberă*, 27 ianuarie 2007).

Lucrurile nu au stat altfel în privința educației religioase – un bun motiv pentru a discuta situația din alte state europene. La nivel de suprafață, starea educației religioase din țările europene pare să confirme pretenția celor care au susținut în anii '90 inițiativa de introducere în țară a studiului religiei în școlile de stat: cu puține excepții, educația religioasă se întâlnește în instituțiile publice de învățământ din vestul și centrul Europei. Chiar și acolo unde nu există educație religioasă în sensul unei programe specifice, integrate în *curricula* din învățământul public, statele permit grupurilor religioase să organizeze, sub anumite condiții, activități educaționale în școlile de stat (Ungaria), ori finanțează, măcar în anumite circumstanțe, școli private afiliate unor organizații religioase (Franța). (De remarcat și faptul că, deși sistemul învățământului preuniversitar din România rămâne încă puternic marcat de influența franceză, aceasta din urmă nu s-a extins asupra învățământului religios, fapt ce explică în parte dificultățile în reconcilierea centralismului dominant la nivel de sistem cu „descentralizarea” – sau dezordinea – predării religiei în școlile publice din România.)

Privind la nivel superficial, se poate afirma chiar mai mult: formula practică în România, anume aceea a unei educații religioase caracterizată prin confesionalism laolaltă cu un caracter facultativ al orelor de „religie”, nu e singulară în raport cu celelalte țări europene. Prin urmare, cel puțin la prima vedere, pretenția că predarea religiei în școlile de stat românești are un „caracter european” ar putea fi îndreptățită.

---

¹ Acest studiu a fost elaborat în cadrul unui amplu program al Ligii Pro Europa, perioada 2006-2007, privitor la educația religioasă în școlile publice din România.

Se cere observat în acest punct că sintagma „caracter european” se referă, în practică, la o regulă *informală*, dată de frecvența cu care anumite soluții privind educația religioasă se regăsesc pe cuprinsul Europei democratice, și nu de norme tari, de obligații juridice sau politice asumate de România. Mai precis, documentele internaționale care guvernează chestiunea educației religioase în școlile publice nu oferă un ghid foarte amănunțit pentru obligațiile statelor în privința educației religioase, respectiv modul în care aceste obligații trebuie implementate. Instrumentele internaționale relevante – Declarația universală a drepturilor omului, Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, Declarația privind eliminarea tuturor formelor de intoleranță și discriminare bazate pe religie și credință, Convenția europeană a drepturilor omului, Convenția cu privire la drepturile copilului, ca și jurisprudența creată pe marginea acestor instrumente – stabilesc dreptul părinților de a își educa copiii în instituții de învățământ alternative, în conformitate cu propriile convingeri; sau dreptul celor din urmă de a nu fi îndoctrinați în școli cu convingeri sau ideologii pe care le resping; ori absența unei obligații pozitive din partea statelor de a sprijini educația religioasă privată. În lumina celor de mai sus și a faptului că, în Uniunea Europeană, domeniul educației rămâne în mare parte o arie de competență a statelor, se poate afirma că, în clipa de față, există doar un set minimal de standarde internaționale sau europene privind educația religioasă, ceea ce permite statelor să aleagă propriile soluții în jurul acestui corp comun de principii.

I. Modele de educație religioasă

Coordonatele educației religioase în democrațiile avansate contemporane depind de o sumedenie de factori, de la configurația vieții religioase la nivel național și regional (e.g., distincții formale între biserici recunoscute și asociații religioase), la organizarea sistemului de învățământ (de exemplu, centralizat sau descentralizat), de la principiile fondatoare ale sistemului politic (e.g., importanța doctrinelor separației dintre biserică și stat sau secularismului) și până la influența bisericilor asupra spațiului public și percepțiile privind legitimitatea instituțiilor religioase. Deseori, aranjamentele privind educația religioasă au apărut ca răspuns înaintea unor contexte istorice specifice și s-au păstrat, în linii mari, de-a lungul vremii, în ciuda caracterului lor discutabil. De exemplu, ca urmare a actelor constituționale din 1867, statul canadian Ontario, unde școlile publice nu oferă educație religioasă, finanțează școlile catolice, nu însă și pe cele ale altor minorități religioase. Dincolo însă de asemenea particularități ce țin de sistemul de învățământ, de legile privind viața religioasă sau de istoria politică – și care sunt prea ample pentru a fi putea fi atinse în acest studiu – educația religioasă în democrațiile contemporane trădează câteva regularități în raport cu care putem evalua și sistemul românesc descris anterior. La acestea ne vom referi în cele ce urmează.

Caracterul public/privat al educației religioase. Practic toate democrațiile contemporane recunosc dreptul părinților de a își instrui copiii în spiritul religiei sau religiilor cultivate de familie, atâta timp cât această instrucție nu aduce atingere drepturilor copilului și interesului superior al acestuia. Întrebarea este dacă statul se

cade să joace un rol în această privință sprijinind activ, prin măsuri pozitive (inclusiv, sau în primul rând, financiare), dreptul cu pricina; și, în al doilea rând, dacă se cade să o facă prin intermediul sistemului public de instrucție. În cea mai mare parte a democrațiilor avansate, răspunsul a fost afirmativ în ambele privințe. Excepțiile rămân, cu toate acestea, extrem de semnificative și de influente. În Statele Unite, conceptul separației dintre biserică și stat a condus la un aranjament prin care educația religioasă a fost exclusă din sistemul de învățământ de stat², fiind încredințată școlilor așa-zis „parohiale”, afiliate organizațiilor sau grupărilor religioase. Limitele perspectivei separaționiste în privința educației religioase rămân, în SUA, relativ neclare și fac încă subiectul disputelor publice și în instanțe (Davis, 2004). Cu toate acestea, cu excepția unor teme mai delicate, dar, la urma urmelor, periferice în raport cu interesul nostru – precum rugăciunile la clasă, prezența simbolurilor religioase „istorice” în școli, sau rostirea jurământului de credință față de țară care conține o referire la Dumnezeu – principiul separației a consacrat despărțirea instrucției religioase de sistemul de învățământ de stat. Cât privește sprijinul statului pentru educația religioasă privată, tema este prea complicată pentru a fi abordată aici. Merită amintit, însă, că anumite state americane au implementat sisteme de *vouchere* prin care banii publici pot fi direcționați de părinți înspre școlile parohiale.

Lucrurile arată nu foarte diferit în Canada, unde educația religioasă rămâne, în genere (sistemul de învățământ public canadian este, ca și cel american, descentralizat și condițiile diferă de la o provincie la alta), în afara școlilor publice. Rațiunile au de-a face cu aceeași filozofie separaționistă prevalentă în partea de nord a continentului nord-american. Cât privește finanțarea publică pentru școlile religioase, unele provincii acordă asistență, din rațiuni istorice, stabilimentelor educaționale ale anumitor denominațiuni, nu însă și celor care aparțin altor grupuri religioase. Cu toate acestea, tendința rămâne cea de a restrânge ori chiar retrage sprijinul public pentru școlile afiliate grupurilor religioase.

Cealaltă excepție importantă în privința prezenței educației religioase în sistemul public de învățământ o oferă Franța, de această dată sub egida principiului „laicității”. În versiunea franceză, laicitatea presupune o separație chiar mai fermă între stat și religie, impunând condiții de neutralitate a statului mai severe și mai puțin „acomodaționiste” decât concepția nord-americană amintită. Prin urmare, statul francez nu oferă nici un fel de educație religioasă prin intermediul sistemului școlar pe care îl patronează direct, excluzând totodată manifestările religioase sau prezența simbolurilor specifice în școala publică³. Eforturile de a menține o graniță clară între activitățile și manifestările religioase și, respectiv, școala publică au condus recent la inițiative precum controversata Lege a secularității din 2004, prin care copiii care merg la școlile de stat li se interzice afișarea în public, în cadrul instituției de

---

² Folosim aici și mai jos termenul de „educație religioasă” în sens strict, pentru a desemna *acea materie sau acele materii special concepute încât să ofere informații despre religii sau viața religioasă*, sau chiar să pregătească copiii pentru participarea la viața anumitor comunități religioase. În accepțiunea largă, care se referă la orice informație structurată cu privire la religii prezentată în contextul oricărei materii sau discipline școlare, educația religioasă este prezentă aproape oriunde pe glob în sistemele publice de învățământ.

³ Excepție fac Alsacia și Lorena, din nou din rațiuni istorice.

învățământ, a unor simboluri religioase „ostentative”. În schimb, în Franța ca și în SUA sau anumite provincii canadiene, statul acordă asistență financiară școlilor religioase, impunând totodată condiții comparativ stricte în privința non-discriminării pe criterii religioase, curriculumului sau statutului educației religioase în aceste instituții.

Un alt stat membru al UE care nu se implică direct, prin sistemul de învățământ public, în educația religioasă este Slovenia. Și aici rațiunile țin tot de principiul separației dintre biserică și stat, ferm stabilit prin constituție. La rândul său, totuși, statul sloven finanțează instituțiile de învățământ denominaționale, deși sub o formulă mai restrictivă decât alte școli sau licee private (Rakar, 2004).

Un caz mai interesant, deviant în raport cu modelul din țările amintite deja, constituie Ungaria. Cu toate că nu există o programă specifică pentru școlile publice, statul maghiar sprijină participarea elevilor în programe facultative de educație religioasă care se desfășoară în școlile de stat. Școlile au ca principală obligație furnizarea de spațiu și echipamente, dar organizarea cade în sarcina cvasi-exclusivă a comunităților religioase, de unde și caracterul confesional al orelor. Acestea se desfășoară însă în afara programului, nu au un sistem de notare și nu sunt înscrise pe foaia matricolă. Conform datelor raportului despre libertatea religioasă publicat anual de Departamentul de Stat al SUA, aproape o jumătate de milion de copii maghiari ar fi participat la asemenea activități educaționale în instituțiile de educație publică în anul școlar 2005-06 (USDOS, 2006). Construcțiile școlilor publice maghiare sunt mijloc de asistență oferit de stat educației religioase confesionale inițiate de biserici. Totuși, prin soluția aleasă, Ungaria a separat destul de clar – deși nu atât de clar cât au făcut-o SUA, Franța sau Slovenia – sistemul public de educație de educația religioasă, reținându-se de la a o investi pe cea din urmă cu un statut similar cu restul disciplinelor predate în școlile maghiare. În același timp, statul sprijină instituțiile de învățământ afiliate religios, unde educația religioasă face parte din curriculumul de bază și este predată de cadre didactice care au absolvit instituții de învățământ superior religioase.

Din exemplele de mai sus pot fi desprinse cel puțin două observații generale. Întâi, că decizia statului de a nu interveni direct (mai exact, prin *curricula* oferite în școlile publice) în oferta de educație religioasă și de a păstra standarde înalte de neutralitate religioasă nu depinde număidecât nici de nivelul de religiozitate al populației din statele în cauză, nici de existența unei biserici dominante. Dintre cazurile amintite pe scurt, Statele Unite au probabil cel mai înalt nivel de religiozitate (de participare activă) dintre democrațiile avansate. Franța, dimpotrivă, un nivel foarte scăzut. Ungaria se află amplasată, prin comparație cu extremele, mai aproape de zona de mijloc a acestui continuum al religiozității. Slovenia, spre deosebire de SUA sau Ungaria, intră în paradigma statelor cu biserică dominantă. Totuși, toate cele cinci state amintite (în cazul Canadei, anumite provincii) au considerat potrivită menținerea educației religioase în afara sistemului public de învățământ, sau măcar – în cazul Ungariei – în afara domeniului activităților școlare propriu-zise.

În al doilea rând, în țările în care educația religioasă nu se oferă la nivelul sistemului public de învățământ statele sprijină totuși activ, într-un fel sau altul, educația religioasă prin intermediul asistenței acordate școlilor private cu afiliere religioasă. Pe de altă parte, așa cum se vede clar din exemplul francez (și mai puțin din cel sloven), finanțarea publică pentru instituțiile învățământ private religioase implică, în

mod firesc, o scădere a autonomiei instituțiilor respective în privința folosirii anumitor criterii religioase în admitere și acces, structurarea *curriculumului* ș.a.m.d. Complexitățile presupuse de tensiunile dintre sprijinul public și autonomia instituțională au fost bine puse în lumină de chestiunea voucherelor școlare din SUA, care reprezintă o metodă de finanțare *indirectă*, de către stat dar prin intermediul libertății de opțiune parentală, a instituțiilor de învățământ religioase (printre altele). În ce măsură neutralitatea statului este compatibilă cu finanțarea indirectă a educației religioase rămâne încă, în SUA, un subiect de aprigă dispută. Ar fi de subliniat, atât cu privire la educația religioasă, dar și în ceea ce privește activitatea bisericilor ca atare, că în democrațiile funcționale *finanțarea de către stat are drept consecință intervenția acestuia în domeniul pe care-l sprijină*.

Așa cum spuneam, cazurile american, francez, sloven sau maghiar reprezintă doar un reper în privința educației religioase în democrațiile avansate de astăzi. Formula mai frecvent întâlnită presupune implicarea nemediată a statului, prin sistemul de educație pe care îl patronează, în furnizarea acestui tip de educație. În continuare, ne vom referi la principalele coordonate ale educației religioase oferite prin intermediul școlilor publice, punând accentul pe strategiile de reconciliere a neutralității statului față de credințele religioase cu asigurarea dreptului părinților de a-și educa copiii în conformitate cu propriile vederi religioase.

Caracterul confesional/civic al educației religioase. Odată asumată implicarea directă a statului în susținerea educației religioase prin sistemul public de învățământ, democrațiile funcționale au urmat, în linii mari, două modele. Primul are în vedere educarea copiilor în spiritul confesiunii de la care se reclamă părinții lor (mai precis, acei părinți care își doresc să ofere educație religioasă în școlile publice copiilor lor). Această formulă a fost numită educație religioasă confesională sau denominațională și este practică în state precum Austria, Elveția (în anumite cantoane), Germania, Grecia, Italia, Spania sau Polonia (și, desigur, în România). Uneori, educația confesională poate merge până la un exercițiu de catehizare, cum se întâmplă în Grecia, Croația sau, conform acestui studiu și altor analize (Stan și Turcescu, 2005), în România. La baza educației confesionale se află, poate mai întâi de orice alte considerente, *ideea că dreptul părinților de a își educa copiii în interiorul propriilor credințe religioase reprezintă o componentă fundamentală a libertății religioase*. Ca atare, dreptul în cauză s-ar cădea să fie promovat sau asistat direct de către stat. În genere, sistemele de educație confesională implică în mod substanțial grupurile religioase în educația religioasă din școlile publice, fără ca prin aceasta statul sau agențiile sale să-și piardă neapărat rolul de coordonator ori anumite atribuțiuni specifice (impunerea unor standarde armonizate cu restul *curriculumului*, avizarea de manuale ș.a.m.d.).

Strategia alternativă de a furniza educație religioasă în școlile publice presupune o programă care se concentrează pe elemente non-confesionale sau non-denominaționale, pe cunoștințe *despre* religie, ori pe o abordare multi-confesională. Formule de acest tip au fost preferate mai cu seamă în statele scandinave (Suedia și, într-o anumită măsură, Norvegia și Danemarca), ori în Anglia și Țara Galilor (în Marea Britanie, detaliile sistemului de educație religioasă diferă în funcție de țară) sau

Olanda. Din rațiuni istorice și culturale, în Europa se acceptă în general acordarea unui spațiu mai amplu, la orele de educație religioasă, religiei creștine. Fiindcă un asemenea sistem ridică, comparativ, mai puține semne de întrebare în privința neutralității statului, el permite un statut obligatoriu pentru orele de religie. Cu toate acestea, în cazul Norvegiei, unde orele de educație religioasă au o natură non-denominațională, dar privilegiază din considerente culturale studiul religiei creștine, formula a fost recent considerată de Curtea Europeană a Drepturilor Omului insuficient de „pluralistă” pentru a rămâne compatibilă cu statutul de materie obligatorie. Cu alte cuvinte, CEDO a găsit că statutul de materie obligatorie presupune standarde foarte înalte de neutralitate a educației religioase – suficient de înalte încât privilegierea, fie și din rațiuni culturale, a unei credințe (de fapt, a unui sistem religios) să fie incompatibilă cu obligativitatea materiei școlare în cauză.

Opțiunea în favoarea unui sistem non-denominațional de educație religioasă are la bază o filozofie fundamental diferită de cea a educației confesionale. Rolul orelor de religie devine acela de a prezenta diferite sisteme religioase elevilor într-un mod care să nu afecteze reprezentările și înțelegerea de sine a comunităților religioase respective. Se pune accentul mai puțin pe evaluarea sistemelor religioase și mai mult pe înțelegerea lor, sau a întrebărilor care se află în spatele acestora (inclusiv a întrebărilor comune), uneori acordându-se spațiu paradigmatelor non-teiste sau ateiste. Deși ocazional profesorii de religie sunt clerici (de exemplu, în Anglia) și, cel mai adesea, au oricum convingeri sau afiliere religioase de un fel sau altul, rolul lor nu e văzut ca acela de apologet sau apărător al unei credințe ori de autoritate în materie de judecăți religioase, ci de cadre didactice informate. Mai semnificativ, conform paradigmei non-denominaționale „educația religioasă își are locul în *curriculum* din rațiuni educaționale mai degrabă decât religioase. *Copiii ar trebui să aibă acces la studiul religiei în școli nu ca o chestiune de libertate religioasă... Cunoștințele despre religii sunt privite ca o chestiune de nevoie educațională*, pentru toți copiii, indiferent de convingerile lor în materie” (Templeton, 1999: 75) Cu alte cuvinte, educația religioasă non-denominațională are o întemeiere mai apropiată de aceea a educației civice decât a celei confesionale.

Educația religioasă non-denominațională rezolvă câteva dintre dilemele ridicate de alternativa confesională:

1. Locul celei dintâi în sistemul de învățământ public este mai ușor de justificat, fiind în mod evident reconciliabil cu principiul neutralității statului în raport cu credințele religioase.

2. Educația non-denominațională se integrează cu mai multă ușurință în filozofia educației multiculturale care predomină în democrațiile dezvoltate în ultimele decenii. De asemenea, orele de educație religioasă non-denominațională nu împart elevii în funcție de apartenența religioasă, contribuind la comunicarea inter-religioasă și la integrarea minorităților religioase în societate.

3. Educația religioasă non-denominațională este mai ușor de reconciliat decât educația confesională cu alte interese educaționale legitime ale elevilor și părinților, în particular cu programele de educație științifică și sexuală.

4. Datorită neutralității sale, educația religioasă non-confesională poate fi inclusă printre materiile obligatorii, evitând astfel una dintre dificultățile de implementare a

educației profesionale, care poate conduce la inegalități de acces (de exemplu, anumite confesiuni importante își pot ușor asigura orele facultative de educație religioasă, în timp ce membrii confesiunilor minoritare se văd nevoiți să renunțe la orele respective fiindcă nu le pot organiza practic).

5. Un sistem de educație religioasă non-denominațională poate fi mai ușor implementat în sistemele centralizate de învățământ, care presupun *curricula* unice sau uniforme într-o regiune întinsă sau pe cuprinsul întregii țări. Datorită caracterului facultativ, dependenței de diversele grupuri religioase, configurației religioase a națiunii ș.a.m.d., educația profesională va fi în mod tipic mai greu de armonizat cu un sistem de educație centralizat (așa cum se vede bine din situația contradictorie existentă în România).

6. Educația religioasă non-denominațională are anumite avantaje și din punctul de vedere al libertății religioase, chiar dincolo de caracterul său neutru. De exemplu, nu ridică probleme precum rolul presiunii de grup (fie că e vorba de grupul colegilor de școală, sau de cel al mediului social în care trăiesc părinții), care poate determina pe elevi / eleve sau părinții lor să aleagă orele facultative de educație profesională *în ciuda* anumitor porniri sau convingeri intime.

7. În fine, educația religioasă non-confesională poate fi mai greu deturnată abuziv de grupurile religioase sau cadrele didactice cu convingeri religioase în sensul satisfacerii propriilor interese profesionale.

Toate acestea nu vor să însemne că educația profesională nu rămâne o opțiune teoretic viabilă într-o societate democratică, ci numai că aceasta va presupune un plus de dificultăți de implementare, deloc ușor de tranșat în mod satisfăcător. În plus, educația profesională poate derapa rapid și încălca, prin anumite proceduri specifice orelor, condițiile impuse de libertatea de gândire, conștiință și religie și de interesul superior al copilului.

Sistemul educației religioase profesionale continuă să fie mai răspândit în Europa. Formula educației religioase non-denominaționale, mai puțin frecventă, constituie una dintre tendințele importante ale ultimelor decenii.

Caracterul obligatoriu, facultativ sau opțional al educației religioase. Se poate distinge cu ușurință, din discuția anterioară, că educația religioasă cu caracter profesional nu poate fi, din rațiuni care țin de libertatea religioasă, *obligatorie* în școlile publice. În practică, în nici unul dintre sistemele de învățământ europene în care educația religioasă are o natură profesională aceasta nu beneficiază concomitent de un statut de materie obligatorie⁴. După decizia CEDO în cazul Folgerø et al c.

---

⁴ Folosim aici termenul de „obligatoriu” pentru a ne referi la o materie inclusă pe lista disciplinelor din așa-zisul „trunchi comun” în școlile care fac parte din sistemul public de învățământ al unui anumit stat și pe care care elevii (sau părinții lor) nu au dreptul să refuze, din motive de conștiință sau libertate religioasă, să o urmeze. Ca atare, termenul de „materie obligatorie”, așa cum e folosit aici, nu se aplică aranjamentelor din, de exemplu, Austria sau Grecia, unde educația religioasă este o materie de la care, în condiții clar specificate, elevii se pot scuza. O asemenea utilizare a termenului corespunde uzanțelor curente din România. Totuși, precauția terminologică se dovedește necesară fiindcă, în literatura privind educația religioasă, termenul de „obligatoriu” (*compulsory*) apare folosit și cu sensul mai slab de

Norvegiei, care a găsit o violare a Art. 2 al Protocolului I la Convenția Europeană, un asemenea aranjament nici nu ar mai fi astăzi posibil în Europa. Pentru ca educația religioasă să poată avea statutul unei materii obligatorii (de fapt, judecând după cazul Norvegiei, chiar al unei materii „obligatorii” cu opțiune de „scutire parțială” de la diverse activități), aceasta ar trebui să fie nu doar non-denominațională, ci și să nu privilegieze „calitativ” un sistem religios în raport cu altele.

Ca atare, ca și în România, democrațiile europene au ales una din două strategii posibile în privința statutului educației religioase confesionale în școlile publice: de materie *facultativă* (care poate fi sau nu urmată de elevi fără ca decizia din urmă să presupună alegerea unei alternative), sau de materie *opțională* (caz în care refuzul de a participa la educația religioasă obligă la alegerea unei soluții alternative). De exemplu, în Austria, Cehia, Grecia sau Italia elevii pot refuza participarea la orele de educație confesională, fără ca aceasta să implice (în mod necesar, sau de obicei) alegerea unei materii alternative, deși pe alocuri acestea sunt disponibile. Cazul Greciei merită o mențiune specială, căci acolo religia reprezintă o materie așa-zis „obligatorie” pentru elevii ortodocși, putând fi refuzată de neortodocși. Alternativ, anumite sisteme de învățământ public oferă educația confesională în sistem de materie opțională. În Finlanda, de exemplu, elevii trebuie să opteze între religie sau educație filozofică; în Germania (cu excepții în funcție de *Land*) – să aleagă între religie și cursuri de etică sau filozofie; în Belgia, li se oferă opționale pe teme religioase și etice (*Kodelja și Bassler, 2004*). De remarcat că, deși de regulă opționalele oferite ca alternativă la orele de religie constau în materii de tipul eticii sau istoriei religiilor, nu e deloc clar care sunt rațiunile pentru care elevii nu au la dispoziție o paletă disciplinară largă de alternative.

Fiecare dintre aceste soluții se legitimează în mod diferit. Educația confesională ca materie facultativă pare opțiunea firească în raport cu motivele care au stat la baza includerii sale în *curriculumul* educației publice – nu rațiuni ținând în primul rând de o concepție educațională generală, armonioasă și coerentă, ci de sprijinirea dreptului la manifestarea credințelor religioase. Dacă educația confesională în școlile de stat are doar o asemenea legitimitate, atunci nu e clar de ce statul ar oferi o alternativă non-denominațională (istoria religiilor) sau non-religioasă (ore de etică) celor care nu vor să urmeze orele de religie. Dacă, în schimb, istoria religiilor sau etica non-religioasă joacă un rol important în educația copiilor, atunci acestea ar trebui oricum cuprinse în programul educațional obligatoriu / opțional, *independent de educația confesională*, căci justificarea celor dintâi este preponderent educațională.

Dezavantajele statutului de materie facultativă țin, în schimb, de organizarea educației religioase. În absența unor alternative, elevii sau elevele care refuză să urmeze orele de religie ar fi lăsați nesupravegheați sau trimiși acasă (cazul Italiei, de pildă). Din astfel de motive, unii elevi sau unele eleve și părinții lor s-ar putea simți *împinși* să prefere orele de educație confesională unui orar școlar cu spații neacope-

---

materie inclusă în „trunchiul comun” de fiecare școală din sistemul public de învățământ. De altfel, acesta din urmă pare să fi fost parțial și sensul avut inițial în vedere de legea educației, preluat și de Curtea Constituțională în decizia sa privind obligativitatea studiului religiei în școlile publice din România.

rite. De asemenea, unii s-ar putea simți discriminați, în sensul că școala oferă altor copii opțiuni educaționale la care ei nu au acces (în opinia noastră, o falsă problemă atâta vreme cât educația confesională are o motivație care ține în primul rând de libertatea manifestării religioase). Un statut de materie opțională pentru orele de educație religioasă oferă o soluție acestor probleme practice, căci umple spațiile libere cu alte materii. Ridică în schimb probleme noi, printre care un sentiment de competiție între materiile propuse, ba chiar de rivalitate între cadrele didactice care le predau.

Acestea fiind zise, în sistemele publice de învățământ din statele europene, din motivele prezentate anterior, educația religioasă non-confesională are loc de regulă prin ore obligatorii, în timp ce educația confesională se desfășoară prin ore cu statut opțional sau facultativ.

Un amănunt interesant în acest punct, privește modul în care sunt organizate înscrierea la, respectiv retragerea de la, orele de educație religioasă (confesională). Altfel spus: sunt elevii, în țările europene, înscriși în mod mai mult sau mai puțin automat la „orele de religie”, fiind nevoie de o cerere expresă de retragere; sau, dimpotrivă, participarea la orele de religie presupune o cerere explicită de înscriere? Înscrierea din oficiu și alte bariere înaintea retragerii de la ore, bariere existente și în România (de exemplu, imposibilitatea de a părăsi cursul pe parcursul anului), apar și în democrațiile europene funcționale, de pildă în Austria.

Accesul asociațiilor religioase la furnizarea educației religioase. O temă distinctă în contextul democrațiilor europene privește dreptul asociațiilor religioase de a participa la educația confesională oferită în școlile de stat. Dificultățile survin, printre altele, din faptul că mai multe state europene fie recunosc (*de facto* sau *de iure*) o religie oficială ori „de stat”, fie disting între un grup de denominațiuni „recunoscute” care se bucură de o relație privilegiată cu statul (așa-zisele „culte”) și restul asociațiilor religioase, care beneficiază eventual de un anumit tratament preferențial prin raport cu asociațiile obișnuite, dar nu de totalitatea drepturilor și privilegiilor unei religii recunoscute. Or, distincția dintre culte recunoscute și asociații religioase se reflectă și la nivelul educației religioase confesionale din sistemul public de învățământ. În România, cum am văzut anterior, Constituția și legea cultelor garantează desfășurarea educației religioase în școlile de stat doar pentru culte. Un asemenea aranjament nu are cum să nu nemulțumească cel puțin o parte a asociațiilor religioase care nu se bucură de recunoaștere formală și, ca urmare, să ridice semne de întrebare cu privire la caracterul discriminatoriu al educației confesionale.

În ciuda celor de mai sus, nici această situație nu este rar întâlnită sau marginală în Europa democratică (*USDoS*, 2006). Dimpotrivă, pare să reprezinte norma. În Austria orele de educație religioasă sunt ținute de religiile recunoscute, care sunt și singurele sprijinite de stat. Dintre religiile înregistrate în Cehia, cam o treime au primit dreptul de a preda ore de religie în școlile de stat. În Polonia, părinții non-catolici pot solicita ore de educație religioasă, de asemenea însă pentru religiile recunoscute. În Spania, principalele grupări religioase (catolică, protestantă, mozaică, islamică) organizează educație religioasă în școlile publice pe baza unor protocoale speciale cu guvernul care le permit plasarea profesorilor în școlile de stat. În anumite țări cu o religie dominantă, precum Italia, deși religiile non-dominante (recunoscute)

pot uza de dreptul de a organiza ore de educație confesională în școli, acestea preferă să nu o facă (*Kodelja și Bassler, 2004*). Un caz extrem îl reprezintă Grecia, unde – cu excepția Traciei, pentru elevii musulmani – nu se oferă în școlile de stat educație religioasă pentru alte denominațiuni religioase.

II. Educația religioasă în România: un sistem european?

Conform analizei din paginile anterioare – și simplificând considerabil diferențele dintre soluțiile găsite de democrațiile europene – formula cea mai frecventă în privința educației religioase în această zonă a globului constă în:

- educație confesională (ocazional catehizantă);
- oferită în școlile publice (ocazional de către personal clerical);
- cu statut de materie facultativă sau opțională (ocazional cu un sistem de înscriere automată);
- cu un nivel relativ ridicat de implicare a grupurilor religioase în procesul de instrucție, deschisă adesea doar grupurilor religioase formal recunoscute (cultelor), în detrimentul altor asociații religioase care nu se bucură de statutul formal respectiv.

Altfel spus, multe practici europene în materie de educație religioasă întrunesc la nivel formal aproape toate atributele identificabile în cazul României.

Asemănările dintre sistemul de educație religioasă din țară și mai multe aranjamente întâlnite în democrațiile europene ascund însă tocmai diferențele cruciale. Probabil că una dintre cele mai importante se regăsește în chiar circumstanțele apariției educației religioase. În România, educația religioasă nu a apărut în contextul unor strategii sau politici *educaționale* asumate explicit de stat. Altfel spus, educația religioasă nu a fost introdusă în școlile publice din România în mod special pentru capacitatea sa de a servi unor obiective sociale mai largi, în raport cu care *curricula* școlară ar fi reprezentat un instrument util. În Marea Britanie, de pildă, reformele educaționale realizate de conservatori în anii '80, care au presupus și o reformă a educației religioase, au pus accentul pe capacitatea acesteia din urmă de a socializa copiii și tinerii în spiritul valorilor tradiționale (etica muncii, stabilitatea familială ș.a.m.d.) care se aflau la baza programului de guvernare al momentului (*Tamney, 1994*).

În România, în schimb, ca și în Polonia (*Eberts, 1998*) sau în alte state din această regiune a Europei, educația religioasă a apărut ca produs al unor presiuni intense venite din partea bisericilor naționale dominante. Uneori, ca în Serbia, introducerea materiei relevante s-a făcut fără a se urma procedurile definite pentru introducerea unei materii noi (*Aleksov, 2004: 342-3*). Justificarea a avut o substanță preponderent reparaționistă: reintroducerea studiului religiei după 50 de ani de comunism ateist. Dar indiferent de modul în care a fost justificată introducerea studiului religiei în școli, operațiunea s-a făcut uneori, în spațiul Europei Centrale și de Est, în absența unei discuții largi cu privire la formele și conținuturile sale potrivite. Cu atât mai puțin s-a avut în vedere compatibilitatea cu obiectivele strict educaționale, sau cele largi, sociale, servite de un tip sau altul de educație religioasă. Cel mai adesea, studiul religiei și-a făcut loc în școli în urma unor campanii insistente desfășurate de biserici (sau biserica dominantă), la care autoritățile publice (ministerele educației, parlamentele) au răspuns prompt, fără prea multe rețineri și dezbateri, ba uneori

eschivându-se de la acestea din urmă în mod aparent deliberat. Despre situația din Polonia, de exemplu, s-a afirmat că „guvernul Mazowiecki s-a mișcat rapid pentru a rezolva problema educației religioase, ferindu-se de consultări largi cu privire la tema în cauză sau de aducerea sa înaintea Parlamentului” (Eberts, 1998: 821). Atunci când legislativul polonez a decis, în cele din urmă, în privința studiului religiei în școli, problema nu a fost discutată și clarificată suficient.

Din această perspectivă, statele Europei de Vest par a fi urmat o dinamică opusă celei din Polonia, România, Serbia, Rusia ș.a.m.d. Formulele practicate în privința educației religioase exprimă tributul adus aranjamentelor istorice, dar au evoluat în ultimele decenii laolaltă cu concepțiile mai generale despre educația copiilor. Pe alocuri, ca în Marea Britanie, educația religioasă a suferit transformări esențiale atunci când concepția creștină asupra celei dintâi a fost înlocuită cu o viziune „nedogmatică” în contextul mai larg al unei deplasări dinspre viziunea asimilaționistă spre cea multiculturalistă *privind educația în general* (Bleich, 1998: 94). Procese similare au avut loc în țările scandinave. Dar, chiar și acolo unde schimbările de paradigmă în domeniul educației nu au condus la transformări atât de ample în subdomeniul educației religioase din școlile publice, ele au influențat cel mai adesea substanța acesteia din urmă, apropiind-o de idealurile educaționale generale. Nu așa au stat lucrurile în anumite state din Europa Centrală și de Est, printre care și România, unde introducerea de dată recentă a educației religioase s-a făcut grăbit, în urma unor presiuni nu întotdeauna la vedere, fără a gândi atent detaliile și fără un efort de armonizare a educației religioase cu paradigmele educaționale care operau în sistem.

În al doilea rând, practicile educației religioase din Europa de Vest au fost ajustate constant prin subordonarea lor la principiile mai adânci ale libertății de gândire, conștiință și religie și al interesului superior al copilului. Cum o arată jurisprudența în materie – am amintit anterior cazul Norvegiei – toate soluțiile, inclusiv (și cu atât mai mult) educația de tip confesional, sunt obligate să asigure compatibilitatea procedurilor cu drepturile fundamentale. Or, în România, nu doar că aceste condiționări nu au fost respectate în elaborarea sistemului de educație religioasă, dar au fost deseori respinse către biserici și autorități, clamând-se fie voia bisericilor, fie (mai curând ipocrit) opțiunea comunităților locale.

Urmarea acestor stări de fapt a reprezentat-o un sistem de educație religioasă care, deși formal similar „practicilor europene”, rămâne în realitate departe de acestea din urmă. România se poate compara, în această privință, cu statele codașe în materie de libertate religioasă din vestul Europei, precum Grecia, unde, conform unei evaluări recente, „[c]hiar și încercările marginale de a include o atenție limitată față de alte religii în *curriculumul* educației denominaționale se lovește de opoziția vehementă a bisericii” (Zambeta, 2000: 149). În consecință, în timp ce într-o parte considerabilă a Europei de Vest tendința dominantă a fost de a apropia educația religioasă, chiar și cea confesională, de obiectivele și strategiile formulei non- sau multi-confesionale, în România tendința a fost tocmai cea opusă, de continuă parohializare a educației confesionale. Cu alte cuvinte, în timp ce, strict formal vorbind, educația religioasă din România ar părea că urmează practici cunoscute în Europa, evoluțiile prin care trece aceasta par să fie de semn opus în raport cu tendințele de pe Continent.

Cum am afirmat mai sus, sistemul de educație religioasă nu poate fi analizat fără a avea în vedere factori mai largi care țin de dinamica vieții religioase (și, mai general chiar, a vieții democratice) dintr-un stat anume. Or, dacă privim spre viața religioasă din România, dominată clar de Biserica Ortodoxă în orice privință (postură simbolică, influență asupra autorităților, prezență în spațiile și instituțiile publice, acces la fonduri și finanțări din banii publici ș.a.m.d.) devine clar de ce anume sistemul de educație confesională din România rămâne predispus abuzurilor⁵. În mod deloc paradoxal, cu cât mai substanțială este dominația unei singure biserici, cu atât mai puțin convenabil se arată modelul educației religioase confesionale, după cum bine se distinge în Grecia sau Polonia. Dimpotrivă, cu atât mai avantajoase pentru principiile neutralității și secularismului se dovedesc fie soluția separației educației religioase de sistemul de învățământ public (cazul Sloveniei), fie cea a educației religioase de tip non-confesional (Danemarca).

---

⁵ A se vedea pentru o evaluare a acestor abuzuri Raportul asociației Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, Cercetare asupra educației religioase în unitățile școlare din România, în Noua Revistă de Drepturile Omului nr. 2/2007, p. 95-119.